

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

İKTİDARIN DÖNÜŞEN ÇEHRESİ: NEOLİBERALİZM, ŞİDDET VE KURUMSAL SİYASETİN TASFİYESİ

Zeynep GAMBETTİ*

Özet

Neoliberal iktidar yapısına içkin olan güvenlik paradigması, liberal rejim analizlerini zorlamaktadır. Hukuk devleti ve devlet-sivil toplum ayrımı gibi temel kategorileri muğlaklaştıran bir yönetim mantığı olarak neoliberalizm, farklı baskı ve şiddet mekanizmaları doğurmuştur. Güvenlik söylemi yönetim mantığını hem yatay (küreselleşme aracılığıyla dünyaya) hem de dikey olarak (sivil topluma) yayarak genişletir. Küresel piyasaya eklenilen Türkiye’de de iktidar pratikleri kurumsal siyaset veya zihniyet sorununa indirgenemeyecek kadar karmaşıklaşmıştır. Dolayısıyla siyasal rejimi, neoliberal piyasa düzeninin yarattığı ekonomik çarpıklıklar, devletin yeniden yapılanarak toplumsal görevlerinden sıyrılma eğilimi ve eksilen otoritesini “terör” ve “güvenlik” söylemleriyle idame etmesi eksenini üzerinden tartışmak gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Neoliberalizm, Şiddet, Güvenlik, Yapısal Reform, Linç

Shifting Faces of Power: Neoliberalism, Violence and the Demise of Institutional Politics Abstract

The security paradigm inherent in neoliberal power structures cannot be sufficiently grasped through liberal political analysis. As a governmental logic, neoliberalism introduces ambivalence into the heart of such basic categories as constitutionalism and the state-civil society distinction and gives rise to new mechanisms of violence and oppression. Discourses of security expand governmental logic both horizontally (to various regions in the world through globalization) and vertically (to civil society). One should take into serious consideration the fact that in Turkey, now part of the global market, power structures have become far more complex than institutional political analyses or studies on political culture portray. In assessing Turkey’s political regime, it has therefore become imperative to discuss the distortions in the fabric of society arising from neoliberal market economy, and the tendency of the state to shed its social duties through structural reforms while at the same time substituting for its weaning authority through discourses of “terror” and “security”.

Keywords: Neoliberalism, Violence, Security, Structural Reform, Lynching

* Yard. Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Her yeni olgu bizi şimdiden koparıp geçmiş ve gelecek arasında askıda bırakan deneyimsel ve zihinsel bir “yarık”tır.¹ Hannah Arendt’in deyimiyle; dünyayla ilişkilene biçimlerimizi sarsar, pusulalarımızı geçersiz kılar. Daha da kötüsü, bizi ne yapıyor olduğumuzu anlamaktan mahrum eder: nasıl bir dünyada eylediğimizi bilemediğimiz gibi, yaptığımızın kime, nasıl hizmet ettiğini de bilemez hale geliriz. Bugünü eski kalıplarla anlamaya çalıştıkça kavramlarımız eksilir; kavramlarımız eksildikçe boşluğu dogma veya ideolojiyle doldurmaya başlarız.

Bu nedenledir ki, neoliberalizmin nasıl bir “düzen” tesis etmekte olduğunu kavramadan, sosyal bilimcilerin ellerindeki kavramsal ve analitik araçların geçerliliklerini yitirmekte olduğunu görmek bir hayli zordur. Zira neoliberal düzeni liberal düzenden farklı kılanı tek kelimeyle ifade etmek mümkün olsaydı, büyük olasılıkla “müphemlik” üzerinde karar kılmak gerekirdi.² 20. yüzyılın sonunda neoliberalizmin açmış olduğu yarık, sadece yeni ve şaşırtıcı olmasından değil, müphemliğin kaide haline gelmesinden de kaynaklanır. Bir taraftan postmodernizm, çokkültürlülük veya küreselleşme kavramlarıyla ifade edilmeye çalışılan müphemlik, diğer taraftan uluslararası arenada iki kutuplu yapının ortadan kalkmasıyla birlikte oluşan boşluğun tetiklediği etnik ve dini çatışmaların, “terörist” saldırıların, hukuksuzluğun ürünü olarak algılanmaktadır. Ancak bu yazı açısından temel öneme sahip olan unsur, küresel piyasaya eklenen ülkelerde çok belirgin şiddet pratiklerinin ortaya çıkmış olmasıdır. Örneğin, dünyanın farklı ülke ve coğrafyalarının kendilerine özgü tarihî ve kültürel koşullarına rağmen, benzer şekillerde tezahür eden bir linç ve toplum bekçiliği olgusu peydah olmuştur. Bunun yanı sıra terörle savaş, yoksullukla savaş, suç ile savaş gibi söylemler yaygınlaşmıştır. ABD’de, Peru’da, Güney Afrika’da veya Türkiye’de uygulanan yapısal reformlar çok benzer etkiler yaratmakta, toplumsal ve siyasal şiddet türlerinde ana hatları belirginleşmeye başlayan örüntüler oluşturmaktadırlar. Bu örüntüyü teşhis etmek, dinamiğini anlamaya çalışmak, varolan kurum ve kavramların geçerliliğini sınamak, skolastik bir egzersiz değildir; aksine, şiddet sarmalını körüklüyor olma endişesini taşıyan herkes açısından, siyasal ve vicdani bir hesaplaşmaya girmenin önkoşuludur.

Savımı Türkiye’de henüz sayıca fazla olmayan neoliberal iktidar çözümlenmeleri üzerinden de geliştirerek, şiddetin neoliberalizmin kolaylaştırıcısı, konjonktürel müttefiği veya yan etkisi olmadığını; tam tersine, yeni iktidar yapısına içkin olduğunu savunacağım. Suç ve suçlu kategorilerinin esnekleştirilmesini öngören bir denetim mantığı olarak neoliberalizm, suçtan arındırılmış bir toplum tahayyül etmez; zira sürdürülebilirliği düzen değil, düzensizliğin, huzur değil, toplumsal çatışmanın, istikrar değil, krizlerin sürekliliğine bağlıdır. O halde Türkiye siyasetini merkez-çevre, Osmanlı devlet geleneği, patrimoniyalizm, korporatizm, milliyetçilik, devlet ve sivil toplum ikilemi, demokratikleşme ve yurttaş hakları gibi kavramlarla açıklamak veya hukuk devleti gibi bildik çerçevelerin hala iş gördüğünü düşünmek, neoliberal dönüşümün mantığını göremek olur.

¹ Hannah Arendt, “The Gap Between Past and Future”, *Between Past and Future*, New York, Penguin Books, 1993, s. 13-14.

² Bu makaleye çok değerli katkılar veren ve burada karşılığını bulamasa bile ileride irdelenmesi lazım gelen önemli noktalara parmak basan Pınar Bedirhanoglu, Günay Göksu Özdoğan, Sidar Bayram ve Ahmet Bekmen’e minnet borcumu ifade etmek isterim.

Temel savlarımı baştan belirtmek gerekirse: (1) Küçük ama güçlü devlet öngörüsü gerçekleşmedi; aksine devlet büyüdü, daha önce düzenlemediği alanlara sızdı, kendini çoğaltarak genişledi. (2) Sivil toplum siyasette belirleyici konuma gelmedi; aksine devletin şubesi olmaya talip oldu ve/veya paralel bir devlet gibi işlemeye başladı. (3) Siyasal rejime aidiyet vatandaşlık üzerinden belirlenmekten çıktı; temelde ekonomik ve söylemsel olan bir iktidar alanına dahil olup olmama kıstası üzerinden belirlenir oldu. Bunlar kanımca (1) hak söylemi ve hukuk devleti kavramının koruyucu işlevinin; (2) resmî kurumların toplumda iyileşme ve ilerleme sağlama kapasitesinin; (3) formel aidiyet yapılarının kapsayıcılığının yitirilmesinde olduğunun işaretleridir. Dolayısıyla neoliberalizmi liberalizmin sonu olarak tarifleyeceğim. Başka bir deyişle, evrenselliğin sonu postmodernizm değil, neoliberalizmdir diyeceğim.

Bu amaçla önce neoliberalizmin şiddetle içiçe yeşerdiği tarihinin ana hatlarını, bu yazının oldukça sınırlı boyutlarının elverdiğince anlatmaya çalışacağım. Siyaset biliminin ufkunu belirleyen liberal anlayışın, gerek Türkiye’de, gerekse dünyada açıklayıcı özelliğini yitirmekte olduğunu tartıştıktan sonra, Foucault’nun açtığı “güvenlik” paradigmasının neoliberalizm ile şiddet ilişkisini kurmak açısından elzem olduğunu savunacağım. İlk bakışta riskin yönetimi gibi gözükken bir iktidar stratejisi olarak “güvenliğin” anomaliden beslendiğini, Türkiye’deki linç girişimleri ve terör söylemi üzerinden göstereceğim. En son olarak, Türkiye’de hakim siyaset biliminin benimsediği bazı temel kategori ve konuların neoliberal dönüşümü kavrayacak şekilde yeniden düşünülmesine dair birkaç noktaya değineceğim.

Neoliberalizmin şiddet ve krizler aracılığıyla tesisi

1970’lerde nüveleri atılan ve 1980’lerde açıkça kurumsallaşan birçok mercii, neoliberalizmin piyasaya içkin bir “trend” olmadığını, aksine, bilinçli ve planlı bir seferberlik sonucunda tesis edildiğini gösteriyordu. 1982’de başlayan Uruguay Görüşmeleri aracılığıyla Dünya Ticaret Örgütü’nün oluşturulması, G8 ve Davos zirveleri, IMF ve Dünya Bankası’nın yapısal dönüşüm yönünde baskı araçları haline gelmesi bu dönemlere rastlar.

Özünde bir ekonomi politik kuramı olan neoliberal düşünce, uluslararası düzeyde belirlenecek olan özel mülkiyet, serbest piyasa ve serbest ticaret kurallarının ulusal devletler aracılığıyla hayata geçirilmesinin toplumsal refahı tesis etmenin en iyi yolu olduğunu savunur. Girişimciliğe azami alan açılması ve serbest piyasanın var olmadığı yer ve alanlarda devlet eliyle kurulmasını öngörür. Ancak ekonomistlerin çoğunlukla teknik bir gereksinim olarak sunma eğiliminde oldukları küçük ama güçlü devlet idealinin (1) olabirlik koşulunun, (2) işleyiş biçiminin şiddeti kaçınılmaz olarak çağırması ihtimaline gereken önemin verilmiyor olması, neoliberalizm tartışmalarının en büyük eksiklerinden biridir. Bu nedenledir ki, David Harvey’nin neoliberalizmi “yaratıcı yıkım” olarak betimlemesi, içinde bulunduğumuz dönüşümün genel mantığını açmak açısından büyük önem taşır.³ Harvey’e göre neoliberalizm kapitalizmin uluslararası düzeyde yeniden

³ David Harvey, “Neo-liberalism as creative destruction”, *Geogr. Ann.*, 88 B (2), 2006, s. 145–158.

örgütlenmesinin, birikim süreci için gerekli olan koşulların yeniden düzenlenmesi ve sınıf iktidarının yeniden kurulmasının adıdır. Ekonomik açıdan belirleyici olan, yani sınıf iktidarının yeniden kurulmasını sağlayan, sermaye birikim sürecinde reel üretimin yerini büyük ölçüde finansal sermayenin almış olmasıdır. Ancak bu yazıda savunacağım üzere neoliberalizm yeni bir toplumsal ve siyasal mantığı da hakim kılmıştır. Kanımca “neo” önekini en çok bu vasfıyla kazanmaktadır.

Dünyanın önde gelen kapitalist ekonomilerini 1973 yılından itibaren olumsuz yönde etkileyen durgunluğa ek olarak, sömürgeci bağımsızlaşan ülkelerin sosyalizme kayması yeni bir sınıfsal örgütlenmeyi gerekli kılıyordu. Neoliberalizm, sermaye birikiminin önündeki tikanıklığı aşan, refah devleti gibi engelleri bir bir yok eden ve hem uluslararası kuruluşlar, hem de ulusal devletler aracılığıyla kendini dünyaya dayatan fikir ve pratikler bütünüdür. Görüldüğü kadar teknokratik bir mesele olmayıp, tam da yol açtığı şiddet örüntüsü yüzünden siyaset biliminin özellikle ilgi göstermesi gereken bir gelişmedir. Aslında pek de uzun olmayan tarihini burada daha da kısaltarak anlatmak bile şiddetle olan bağımlı göstermeye yetecektir.⁴

Salvador Allende’ye karşı örgütlenen darbe sonrasında Şili’nin neoliberalizmin laboratuvarına dönüştüğünü iddia eden Harvey, burada geliştirilen uygulamaların manidar olduğunu söyler. Neoliberalizmin şiddetle olan ilişkisi, darbe ortamından beslenerek yeşermiş olmasıyla başlayıp; ulusal ekonominin “Chicago Boys” olarak bilinen ve Milton Friedman’ın öğrencileri olan bir grup ekonomist tarafından yeniden yapılandırılmasına kadar gitmektedir. Darbe yaşayan Arjantin ve Türkiye’de de benzeri girişimler olduğu bilinmektedir.⁵ Örneğin Türkiye’de piyasa ekonomisine geçişi öngören 24 Ocak kararları, darbe olmadan hayata geçirilebileceğini düşünmek bir yanılgıdır.⁶ Ancak neoliberalizmin şiddetle ilişkisi yalnızca Türkiye gibi darbe geleneği olan, demokratikleşme sürecinde geri kalmış, gerek ekonomik, gerekse siyasal kurumsallaşmasını tamamlayamamış çevre ülkelerinde görülmez. Harvey’in neoliberalizmin ikinci laboratuvarı olarak zikrettiği New York şehrinin 1975’te benzeri görülmemiş bir mali disipline tabii tutulması olsun, İngiltere ve ABD’de Reagan ve Thatcher tarafından işçi sendikalarının gücünü azaltmaya yönelik hamleler olsun⁷, Batı da şiddetten şüphe götürmeyecek bir şekilde payını almıştır.⁸

⁴ Neoliberalizmin kısa tarihi için ayrıca bkz. Andrew Gamble, “Two Faces of Neo-Liberalism”, Richard Robison (der.), *The Neo-Liberal Revolution: Forging the Market State* içinde, London, Palgrave, 2006, s. 20-35.

⁵ Necip, Yusuf, “The Coup in Turkey”, *Insurgent Sociologist*, 10:3, Kış 1981, s. 81; Fırat Demir, “Militarization of the Market and Rent-Seeking Coalitions in Turkey”, *Development and Change*, 36(4), 2005, s. 670.

⁶ 1970’lerin sonundaki ekonomik krizi bir birikim sorunu olarak yorumlayan Tülin Öngen’e göre sanayi kârlardaki sıkışmanın giderilmesi, daha önce benzer deneyimler yaşamış ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de “siyasal önderlik sorununun çözümüne ve sınıf hareketinin kalıcı bir biçimde bastırılmasına bağlıydı.” Tülin Öngen, “Türkiye’de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri. ‘Düşük Yoğunluklu Çatışma’dan ‘Düşük Yoğunluklu Uzlaşma’ Rejimine”, Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları. Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet* içinde, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 83.

⁷ Harvey’in bahsettikleri arasında ABD’de Reagan’ın 1980’deki hava trafiği kontrolörleri grevine ve İngiltere’de Thatcher’ın 1984’teki maden işçileri grevine karşı yürüttükleri ödünsüzlük politikaları vardır. Bunlara ek olarak işçi çıkarmak suretiyle küçülmeler, üretimin

Harvey'in kapitalizmin ilk evrelerinde kullanılan ve ortak kullanıma açık alanların ve doğal kaynakların zor veya yaptırım yoluyla özelleştirilmesini içeren "ilkel birikim sürecine" geri dönmüş olunduğuna dair tesbitlerini de yine bu bağlamda dikkate almak gerekir.⁹ Bunu biraz ileride, hukukun muğlaklaştırılması sonucu ortaya çıkan suç-ceza kategorilerine değinirken açacağım. Zira ilkel birikim süreci, yoksulluk gibi yapısal şiddet türlerinin ötesine geçen bedensel şiddeti de meşru kılabilmiştir.

Ancak kanımca neoliberalizmin şiddetle olan ilişkisini kurmak açısından Harvey'in yaptığı en çarpıcı tesbit, krizlerin işlevine dair olandır. Arjantin, Güneydoğu Asya, Brezilya, Rusya, Türkiye ve şimdi de ABD'yi sarsan finansal krizlerin zarardan çok fayda getirdiği fikri, neoliberalizmin klasik Marksist çerçeveye içerisinden de anlaşılamayacağına işaret eder.¹⁰ Harvey'in iddiasına göre kapitalizm, doğurduğu krizleri kendi lehine çevirebilmekte, sermaye dağılımını "yaratıcı bir yıkım" aracılığıyla yeniden düzenlemeyebilmektedir. Neoliberal kapitalizmin kullanabildiği krizler arasında sadece ekonomik mahiyette olanlar değil; doğal afetler (örneğin ABD'deki Katrina Kasırgası¹¹), toplumsal buhranlar (iç savaş, mafya örgütlenmesi, etnik çatışmalar) ve savaşlar (Irak Savaşı) da bulunmaktadır. Harvey'e göre krizlerin yeni işlevi, sermaye ve mülkiyetin kreditorlere transfer edilmesidir. İddia tam olarak şudur: neoliberalizm kapitalizmin öyle bir evresidir ki, krizlerden kaçınmak şöyle dursun, onları kendi ihtiyaçları için kullanabildiği oranda, iradi olarak kriz tetikleyen mekanizmalar da üretmeye başlamıştır. Neil Smith de benzeri bir öngöründe bulunur: coğrafi olarak genişlemek, kapitalizmin yegâne çıkışı yolu değildir. Coğrafi açıdan eşitsiz gelişme koşulları yaratabilen kapitalizm, uzamsal sıkışıklığını aşabilmektedir.¹²

ucuz emek bulunan dış ülkelere taşınması ve finansal krizler aracılığıyla kasıtlı olarak yaratılan işsizlik de sayılabilir.

⁸ Batı'da refah devletinin tasfiyesi burada açmamıza imkan olmayacak kadar çeşitli nedenlerden dolayı Şili ve Türkiye örneklerinden farklı bir şiddet örüntüsü içermiş, fiziksel şiddet uygulanması geciktirilebilmiştir.

⁹ Toprağın ve su, genler ve tohum gibi doğal kaynakların özelleştirilmesi ve metalaştırılması; köylü ve varoş nüfusunun tarım ve şehircilik politikalarıyla yerinden edilmesi; kamusal ve ortak mülkün özel mülkiyete çevrilmesi; yerel ve alternatif üretim ve tüketim biçimlerinin tasfiyesi; Irak petrollerinde olduğu gibi, milli kaynaklara yeni sömürgeci ve emperyalist politikalar aracılığıyla el konulması; kredi sisteminin bir borç tuzağı olarak kullanılması; emeklilik fonları, sağlık sigortaları gibi sosyal güvencelerin piyasaya arzı; illegal göçmen ve hizmetçi trafiği gibi.

¹⁰ Marx, kapitalizmin çelişkilerinin artan sayıda krize yolaçacağını ve bunların sistemi içeriden yıkacağını öngörmekteydi. Bu öngörüyü daha da ileri götüren Rosa Luxemburg'a göreyse kapital küreselleşmesini tamamladığı anda yeni piyasalar yaratmakta kullandığı emperyalist savaş gibi araçlar işlevsiz kalacak ve kendi çelişkileri altında yıkılacaktı.

¹¹ Bkz. Naomi Klein, *The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*, New York, Metropolitan Books, 2007; ve Neil Smith, "Disastrous Accumulation", *South Atlantic Quarterly*, Vol. 106 (4), 2007, s. 769-787.

¹² Neil Smith, "The Satanic Geographies of Globalization: Uneven Development in the 1990s", *Public Culture*, Vol. 10 (1), 1997, s. 184. Örneğin uluslararası düzlemde Afrika, Latin Amerika ve Asya'nın güneyi, ulusal düzlemde ise varoşlar ve kentsel dönüşümden nasibini almamış bölgeler küreselleşmenin getirdiği spekülasyon sermaye dağılımının dışında bırakılabilmektedir. Böylece ucuz emek stoğu nispeten sabit kalabildiği gibi, sermaye paylaşımı sınırlanmaktadır.

Türkiye’de de istikrarsızlık ve kriz olguları, iktisat literatüründe kamu sektörünün büyüklüğü ve kötü yönetimi ile açıklanmak ve bir kamu maliyesi sorunu olarak tartışılrsa da, toplumsal bölüşümde belirgin bir rol oynadığı da aşikârdır.¹³ Yalnız bu krizleri Türkiye’nin özgül koşullarına, yani sermaye birikim sürecindeki geç ve geri kalmışlığına indirgemek, ucu artık ABD ve AB’ye de dokunan kriz dalgalarının neoliberal çağdaki işlevini görememektir. Türkiye için geçerli olan varsayım – krizlerin bir transfer ve kaynak aktarım mekanizması olduğu varsayımı–dünyanın birçok ülkesi için de artık geçerlidir.

İlk bakışta ekonomik gibi gözüken bu gidişatın iktidar alanındaki açılımları nelerdir? *Siyasal anlamda* neoliberalizm, bundan önceki dönemlerde iktidarın önüne gerek siyasal liberalizmin, gerekse sosyalizmin çıkardığı tüm engellerin birer birer yıkılmasıdır. Devletin holding ve çokuluslu şirketlerin önemli bir müttefiki haline gelmesi; savaşın piyasaları genişletmenin bir aracı olması ve hukukun birey veya grup haklarını koruyan bir ilkeler bütünü olmaktan çıkıp, şirket çıkarlarını koruma ve alternatifleri bastırma aracına dönüştürülmesidir söz konusu olan. *Toplumsal anlamda* neoliberalizm, sivil toplumun devletleşmesi (veya devlet olma işlevinin sivil toplum tarafından üstlenmesi) demektir. Ancak düzen tesis etmek, yasaları uygulamak, hatta yasa koymak, gönüllü polislik veya toplum bekçiliğine soyunmak gibi paralel bir işlev üstlenen sivil toplum, aynı zamanda Tocqueville’in korktuğu türden bir çoğunluk diktatörlüğü kurmaya meyillidir. Habermas’a göre modern devletin “feodalleşmesinin” ilk adımları refah devletinin ortaya çıkmasıyla başlamıştı.¹⁴ Zira liberal çerçevede birbirinden ayrılan devlet ve toplum yeniden içiçe geçmeye, devletin özel hayatı düzenleme kapasitesi artmaya, kamusal ve özel kurumlar arasındaki işlevsel fark silinmeye başlamıştı. Neoliberalizm, bu trendin son aşamasıdır.

Liberalizmin zımnî çelişkisi: Muhafazakârlığın açık desteği

Liberalizmin ana varsayımı, modern toplumların ve devletlerin inşasında bireyin merkezi rol oynadığıdır. Ticaretteki sözleşme mantığının toplumsala uyarlanmış şekli olan liberalizm, bireyin rızasına tabi bir düzen tahayyül eder. 14. yüzyılda türeyen egemenlik fikri, sadece bireysel haklarla sınırlanmakla kalmaz; bireyden devralınan bir iktidara dönüşür. Liberalizmde hak devlete değil, bireye içkindir.

Siyaset biliminin ekseri olarak kurumlar, hukuk sistemi, siyasal temsil sorunu ve seçimler üzerinde odaklanması bu düşünsel sürecin sonucudur. Demokrasi sorunsalı esas itibarıyla, devlet ve kurumlarının vatandaş topluluğunu oluşturan bireylerin haklarını ne ölçüde koruyabildiğini, bireylerin çıkar ve görüşlerini ne ölçüde temsil edebildiğini, bireylere yönetim üzerinde ne derece hakimiyet sağladığını irdeler. Kamusal ile özeli birbirinden ayrıştırılabileceği düşüncesi sonucunda liberalizm, siyaseti devlet yönetimine (*administration*) ve hükümet etmeye (*government*) indirger. Dolayısıyla demokrasi bir yönetim teknikleri bütünü olarak ele alınır. Bu Türkiye’de hakim olan siyaset bilimi anlayışı için de geçerlidir. Her ne kadar siyasal kültür tartışmalarında bireylerin algıları ve davranış kalıpları

¹³ Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 10

¹⁴ Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1991, s. 142 ve 148.

denkleme dahil edilse de, nihai olarak kurum yapıları ve seçim mekanizmaları üzerinden kavramsallaştırılan bir demokrasi anlayışı hakimdir. Birey/devlet ayrımı korunur. Sosyal ve ekonomik pratiklerin siyasete etkisi birey ve siyaset seçkinlerinin tercihleri üzerinden tartışılmakla sınırlandırılır.

Siyaset, ekonomi, kültür, toplumsal yaşam gibi alanların ayrıştırılmış olması, liberal anlayışın bir talep dili geliştirmesini sağlamıştır. Yurttaşlık haklarını temel alan bir noktadan yola çıkarak, sadece negatif değil, pozitif hakların da devlet tarafından güvence altına alınması gerektiği söylemi, bireyin egemenliğini iktidar odakları karşısında yeniden dile getirmenin yöntemlerinden biridir. Çıkış noktası düşünsel olan, doğa halinden siyasal düzene geçişte bir başlangıç noktası olduğu kurgusunun önkabulü üzerinden kendini meşrulaştıran bu anlayışın açtığı talep alanı da özünde düşünseldir. Siyaset seçkinlerine yönelik zihniyet değişikliği talepleri, hukuk reformu talebi, dürüstlük ve liyakat talebi, temsil talebi gibi birçok istemin altında, iktidar konumunda olanların “doğru” düşünmesinin demokrasi ve adaletin tesisi için yeterli olacağı inancı yatmaktadır.

Ancak devlet ile birey arasında berikinin kuruculuğunu esas alan liberal anlayış, talep siyasetinin zımnı çelişkisini görememektedir. Oysa bu çelişki toplumsal sözleşme kuramının ilk kez ortaya atıldığı dönemlerden itibaren apaçık ortadadır. Zira bireye içkin olan egemenliğin sözleşmeyle de olsa devlete devredilmesi, Hobbes’un *Leviathan*’ını peydah eder. *Leviathan* metaforunu ciddiye almak, neoliberalizm ile şiddetin nasıl ilişkilendiğini göstermek açısından son derece önemlidir.

Hatırlanacağı üzere Hobbes’da toplumsal sözleşmeye *özgür iradeyle* değil, can korkusunun dayattığı *zorunluluk* yüzünden girilir. Hobbescu anlamda siyasal toplum, güvenlik uğruna, doğa halindeki özgürlüklerden feraget etme halidir. Kaos ortamının yarattığı ani ve kontrolsüz ölüm olasılığına karşın, hukuksal düzen içinde kanunlarla belirlenmiş bir cezayı tercih etmekle ilgilidir. Başka bir deyişle birey, insan kurdu haline gelmiş *diğer bireyler* tarafından katledilmek yerine, *hükümdar* tarafından cezalandırılmayı yeğler. Hukuğun güvenli bir ortam tesis etmesinin yeğâne yolu, şiddeti bireylerin elinden alarak tek elde toplamaktır.

Dolayısıyla talep siyasetinin üzerini örttüğü çelişki, sözleşme sonrasında belirleyici konumda olanın birey değil, modern devlet olduğu gerçeğidir. İktidarın yönetsel bir mekanizmada toplanıyor olması, ne kadar temsili olursa olsun, baskıcı bir yapı ortaya çıkarır. Talep siyaseti, belirleyici konumda olanın talep eden birey değil, talebi duyması istenilen iktidar olduğunu zımnı olarak kabul eder. Liberalizm özünde, tarihsel anlamda kendinden önce de varolan, ancak özellikle Avrupa’da piyasa ekonomisinin gelişimine paralel olarak bürokratik ve merkezi bir şekil alan devlet olgusuna daha hümanist bir çehre kazandırma çabasıdır.

Talep siyasetinin bir alan açtığı, bu alandan örneğin işçi hakları, kadın hakları, çocuk hakları gibi söylemlerin türeyebildiği kuşku götürmez. Ancak iktidar yapılarını gözardı eden liberalizm, ütopyasının gerçekleşmesinin önüne sadece kendi sınırlarını çıkarmakla kalmaz; görünmez kıldığı iktidar biçimlerini – bilinçli veya bilinçsiz olarak – yeniden üretir. Düşünce ile pratiği ancak kurumlar düzeyinde birleştirebilen bir anlayış olarak, pratiklerin nasıl ve ne ölçüde belirleyici olabileceğini sorgulamaz. Örneğin demokrasi, özündeki eşitlik ve popüler egemenlik ilkeleri sayesinde, bir toplumsal mücadeleler alanı açmıştır. Sosyalizm olsun, feminizm olsun birçok özgürlük mücadelesi liberal demokrasinin açtığı alanda

yeşerebilmiştir. Bunların modern devletin yarattığı siyasal oligarşi ile eşitsizliğin yarattığı ekonomik oligarşi tarafından müthiş bir tehdit olarak algılanması kaçınılmazdır. Özel mülkiyeti ve bunun temelinde hızla gelişmekte olan kapitalist sermaye birikim sürecini 1789, 1830 ve 1848 devrimlerinin yayılmasından koruyabilmek için liberalizmin muhafazakârlık ile ittifak kurması gerekmiştir. Örneğin Disraeli, yoksulluk oranı ile toplumsal kalkışma arasında doğrudan ilişki olduğunu anlamış ve devleti halkı kollamaya, halkla babacan bir ilişki içine girmeye çağırmıştır. Devleti ona liberalizmin biçtiği rolden, yani tarafsız hakem olmaktan kurtaran, liberalizmin kabul etmek istemediği gerçeği – iktidarın bireyde değil, devlette olduğu gerçeğini – münasip bir kılıfla örten ve meşrulaştıran muhafazakârlık olmuştur. Devlet bundan böyle müşfik bir baba gibi topluma kol kanat gelecek, memnuniyetsizlikler dillendirildiği anda bunları azaltmak, örtmek, başka mecralara kanalize etmek için toplumsal alana müdahale edecektir. Muhafazakârlık, liberalizmin zımnî çelişkilerinin sürdürülebilmesinin koşullarından biri olarak ortaya çıkmıştır.

Liberalizmden neoliberalizme geçişte ise bu ittifak daha da belirgin bir hal alır. Thatcher, Reagan ve Bush Sr. döneminde din ve aile gibi muhafazakâr değerlerin siyasette belirleyici olması, neo-muhafazakârlık kategorisi altında incelenmiştir. Özellikle ABD’de hristiyan sağ oluşumlarla beslenen siyasal iktidarlar, ahlak üzerinden hakimiyet kurmuşlardır. Neoliberalizm, neo-muhafazakârlıktan ayrı düşünülebilecek bir olgu değildir. Bu ikisini birbirinden ayırmak demek, neoliberalizmin otoriter refleks olmaksızın kurulamayacağını görmemek demektir.

Liberalizmin zımnî çelişkisine neoliberalizmin ürettiği çözüm, *Leviathan*’a ihtiyaç kalmadan egemenliğe baş eğmesini sağlamaktır. Bu yüzden neoliberalizm *Behemoth*¹⁵ olarak ifade edebileceğimiz bir yapıyı tercih eder – yani, kamusal ve özel alan ayrımının, yasallık ve yasadışılığın, direniş ve baş eğmenin arasındaki farkları ortadan kaldıran bir düzen arar. Bu düzende birlik, *Leviathan*’da olduğu gibi herkesin hukuk önünde eşit olması sayesinde değil; herkesin eşit oranda piyasa kurallarına tabi olması sayesinde sağlanır. Bireylerin içinde buldukları durumu terketmelerini, yani refah devletinin tesis ettiği hakları gözden çıkarmalarını, sağlayacak koşul ise Hobbes’dakiyle aynıdır: güvensizlik.

O halde, neoliberalizmin siyasal iktidar açısından nasıl bir dönüşüme yol açtığını anlamak için bahsi geçen güvenlik söylemini daha derinlemesine irdelemek gerekir. Zira neoliberalizm, toplumsal, siyasal ve ekonomik düzlemlerdeki güvensizliğin çoğaltılma halinin adıdır. Yalnız, liberal anlayışın gözünden ideolojik veya metodolojik sebeplerle kaçan iktidar ilişkilerini ortaya çıkarmak için liberal siyaset bilimi analiz yöntemlerini terketmek ve postyapısalcı olarak bilinen bir düşünürü kulak vermekte fayda vardır. Algıları bir veri olarak kabul etmektense onları pratiklerle ilişkilendirmek, tarihsel ve toplumsal bir bağlama oturtmak, düşünceyi mümkün kılan ama aynı zamanda belli düşünsel kalıpları dışlayan maddi ilişkilerin ne olduklarını belirlemek, bu yazının konusu olan neoliberal şiddet hakkında çok daha net bir fikre ulaşılmasını sağlar.

¹⁵ Neumann, Franz, *Béhémot. Structure et pratique du National-socialisme 1933-1944*, Paris, Payot, 1987.

Neoliberalizme geçiş: Foucault ve güvenlik paradigması

Michel Foucault'nun 1976-77 yıllarına ait ders notlarını içeren *Security, Territory, Population* kitabı¹⁶, yönetimsellik kavramı açısından ana kaynak olan "Governmentality" makalesinden¹⁷ çok daha çarpıcı bir iktidar kavramsallaştırması sunmaktadır. Foucault'nun güvenlik teknolojilerinin tarihçesine bakmak istemesinin ana sebebi, "gerçekten bir güvenlik toplumunda yaşayıp yaşamadığımızı tesbit etmektir."¹⁸ Zira Foucault'ya göre "en az on iki yıldır [...] ceza hukuğu sorunsalındaki gelişmelerin altında yatan temel sorunun güvenlik olduğu açıktır."¹⁹

Ders notlarında Foucault iktidarın üç farklı çeşidi olduğunu anlatır²⁰: 1) Egemenlik: İktidar alanını toplumsal alandan ayıran egemenlik paradigması; devletin merkezi gücünü yaptırım yoluyla kullanması ve kanunlara itaati sağlamasıyla kurulan iktidardır. Ana yaptırım tekniği suç ve ceza kategorilerinin kanunlarla kodifiye edilmesidir. 2) Disiplin: 17. yüzyılda geliştirilen gözetim, kontrol, ayırıştırma, mekânsal olarak düzenleme, hesaplama, sınıflandırma ve akılcılaştırma teknikleri aracılığıyla geliştirilen disiplin paradigması belirli bir standartlaşma etkisi doğurur, normlara uygun davranan uysal bedenler üretir. Disiplin mekanizmasında birey hem hukukun ikili kodifikasyon sisteminin içindedir, hem de hukuku tesis eden yasama fiilinin ve suçluyu cezalandıran adli fiilin dışında veya ötesinde. Birey burada hukuka içkin "normatif" eksenle alakası olmayabilen – ve hatta bazen zıt yönde işleyen – bir "normasyona" tabidir.²¹ 3) Güvenlik: 18. yüzyılın sonunda ivme kazanan sanayileşmenin etkisiyle, egemenlik paradigmasının yerini bir değil, iki farklı iktidar mekanizmasına bırakır. Disipliner iktidar, beden siyaseti üzerinden kurulur; düzenleyici (*regulatory*) iktidarın nesnesi ise nüfustur.²² Foucault'nun biyopolitika adını verdiği siyaset cinsi esas itibarıyla insan türünün temel biyolojik özelliklerini siyasetin stratejik nesnesi, yani iktidarın nesnesi haline getiren bir dizi mekanizmadır. Foucault işte tam burada, disipliner iktidardan farklı olarak "normasyon" değil, "normalizasyon"dan bahsetmemiz gerektiğini savunur, "kanımca, disiplinlerin tam zıttı olan bir sistem vardır karşımızda" diye yazar.²³ Disipliner iktidar bir ideal davranış modeli tahayyülü üzerinden norm belirler; bireyleri buna uyumlu hale getirmeye çalışır. Daha sonra "güvenlik" adını vereceği

¹⁶ Michel Foucault, *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977-78*, Hampshire ve New York, Palgrave Macmillan, 2007.

¹⁷ "Governmentality", G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller (der.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality* içinde, Chicago, Chicago University Press, 1991, s. 87-104.

¹⁸ *Security, Territory, Population*, s. 11.

¹⁹ A.g.e.. s. 9.

²⁰ Bu üç paradigmayı daha detaylı olarak başka bir yerde anlatmıştım. Bkz. Zeynep Gambetti, "Foucault'da Disiplin Toplumu-Güvenlik Toplumu Ayrımı", *Mesele*, No. 20, Ağustos 2008, s. 43-46.

²¹ Foucault 1977-78'de bu etkiye "normalizasyon" değil de, "normasyon" demenin daha doğru olacağına da belirtir: normal ile anormal arasındaki sınır normlar aracılığıyla çizildiği için, sözkonusu olan "normalleşme" değil, "normlaşma"dır. *Security, Territory, Population*, s. 57.

²² *Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975-76*, M. Bertani ve A. Fontana (der), Londra, Penguin Books, 2004, s. 246-251.

²³ Foucault, *Security, Territory, Population*, s. 63.

düzenleyici iktidar ise normalliği hesap etmekle başlar, yani normalliğin eğrisini çıkarır, “norm”u ise buna göre belirler. Bu durumda norm, sistemin devamını sağlayacak şekilde tutturulan bir ortalamadır.

Güvenlik mekanizmalarını gerektiren önkabul, riskin sifıra indirilmesinin imkânsızlığıdır. Geleceğin bilinmezliğini hesaba katan bir strateji belirlenir, sayısız devingen öge kümelenir, bunların yol açabileceği sayısız olay öngörülme çalışılır. Foucault şöyle yazar: “Bu kümeler olasılık tahminleriyle kontrol edilemeyecek kadar açık uçlu oldukları için, bunların yönetiminin güvenlik mekanizmasının en temel özelliği olduğunu söyleyebileceğimizi düşünüyorum.”²⁴ Üç iktidar türü arasındaki fark bu bağlamda keskinleşir: güvenlik öyle bir müdahale sahasıdır ki bireyleri, egemenlik paradigmasında olduğu gibi iradi eylemlerde bulunabilen hukuki özneler olarak veya disiplin paradigmasında olduğu gibi belirli davranış normlarına uyan bedenler olarak değil; nüfus olarak, yani içinde yaşadıkları maddiliğe biyolojik anlamda mahkûm bir çokluk olarak etkiler.

Örneğin, ekonomi alanında egemenlik paradigması mutlak fiyat kontrolleri içerirken, disiplin merkantilist anlayışa yani ithalat-ihracatın kontrol altına alınmasına ve korumacılığa; güvenlik ise tam anlamıyla serbest piyasa mantığına, yani “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinlere” tekabül etmektedir.²⁵ Güvenlik paradigmasının ayırt edici özelliği, riskin tüm nüfusu tehlikeye atmasını engelleyecek şekilde yönetilmesidir. Bugün “risk yönetimi” adı verilen tekniğe benzer bir anlayış sözkonusudur. Nüfus düzeyinde uygulandığında buna daha çok toplum mühendisliği demek gerekir. Kullanılan teknik, güce karşı gücü devreye sokmaktır, kısıtlayıp denetlemek değildir. Örneğin gerek egemenlik paradigmasına gereksede merkantilist anlayışa göre mutlaka önlenmesi gereken bir felaket olan kıtlık, güvenlik anlayışında o denli sorun yaratmaz. Güvenlik, riski kabullenir; hatta riskten beslenir. Foucault *dispositif* (müdahale aygıtları) kavramını böylesi bir mekanizmayı anlatmak için kullanır.²⁶ *Dispositif*, bir gerçeği teşkil eden öğeleri başka öğelerle ilişkilendirme becerisidir, öyle ki zararlı olan öğeler dengelensin, sınırslasın, telafi görsün ve nihayet önlenmeye gerek kalmadan etkisiz kılınsınlar.

Burada önemle vurgulanması gereken şudur: bir gücü diğer bir güçle dengeleme teknisyenliği, nüfusun belirli bir kısmını gözden çıkarmayı da gerektirir. Güvenlik, anomalileri yadsımaz; bilakis, işleyebilmesi için anomaliye ihtiyaç duyar. Nüfusun bir kısmı “harcanabilir” olmalıdır. Başka bir deyişle, düzenlenebilir bedenler yerine harcanabilir, yokedilebilir bedenler ister. Güvenliğin bir iktidar paradigması olarak ayırt edici özelliği hayatı düzenleyip korumak değil, durumun gereklerine göre yok olmasına göz yummaktır. Egemenlik paradigmasından farkı, kimin öleceği, kimin yaşayacağı arasındaki seçimin belli bir yasaya göre değil, kaynağı ve doğası her an değişebilen risklere göre belirlenmesidir. Yönetimsellik ve taktik kavramlarını Foucault işte bu bağlamdan türetir. Yönetimsellik, nüfusun hem ihtiyaç ve istem sahibi özne, hem de hükümetin elinde bir nesne olma haline tekabül eden iktidar şeklidir. Nüfus “hükümetten ne istediğinin farkındadır; ama ona ne yapılmakta olduğunun farkında değildir.”²⁷ Kısacası nüfus talep sahibi olduğu oranda öznedir; ama talebin karşılanması momentinde nesneleşir. Hükümet

²⁴ A.g.e., s. 20.

²⁵ A.g.e., s. 41.

²⁶ A.g.e., s. 37.

²⁷ “Governmentality”, s. 100.

nezninde nüfusun ihtiyaçlarını belirleyen sadece bireysel talepler değil, aynı zamanda nüfus hakkında oluşturulan istatistikî bilgiler ve normallik eğrileridir. Farkedileceği üzere, yukarıda liberalizmin talep siyasetiyle ilgili anlatılmaya çalışılanlar, Foucault okuması üzerinden farklı bir boyuta taşınabilmektedir.

Önceki ders notlarında harcanabilirliği ırkçılık ve faşizm ile ilişkilendiren Foucault, bir yıl sonra liberalizmle ilişkilendirmektedir. Bu geçiş düşündürücü olmakla beraber, şaşırtıcı değil, aksine oldukça uzak görüşlüdür. Küçük balığın büyük balık tarafından yutulması, rekabete dayanamayanların iflas etmesi, güçsüz olanın sömürülmesi anomali değil, liberal ekonomik zihniyetin “normalidir”. 1979 yılında ise artık Foucault liberalizmin iç çelişkileri ile neoliberalizm arasında doğrudan bir bağlantı kurmaktadır.²⁸ Liberalizm bireylerin yönetilmesi gerektiğini düşünür ancak devlet akli kuramını reddeder. Bunun yerine toplumsal fayda kuramını koyar. Başka bir deyişle, iktidarın ereği kendi dışında olmalıdır. Toplumun refahı liberal devletin hem kendini meşrulaştırma, hem de sınırlama gerekçesidir. Neoliberalizm ise liberalizmle temelde aynı kaygıyı paylaşır, yani iktidarı sınırlayan faktörü devlet aklının dışında arar. Ancak toplumsal faydanın yerine serbest piyasayı koyar. Chicago Okulu’nun geliştirdiği şekliyle neoliberalizm, “piyasa rasyonalitesini, bunun sunduğu analitik şemaları ve önerdiği karar verme kıstaslarını, temelde salt ekonomik olmayan alanlara yaymayı hedefler”²⁹. Aile kurumu, suç anlayışı ve ceza infaz yöntemleri gibi pek çok toplumsal alan piyasa rasyonalitesine tabi tutulacaktır. Örneğin, neoliberal anlayışa göre suç piyasa mantığının dışında değildir; aksine, onun da bir piyasası vardır.³⁰ Suçlu patolojik bir birey olmayıp herkes gibi kâr-zarar hesabı yapan rasyonel bir öznedir. İyi bir ceza infaz politikası suçu tamamen yok etmek gibi bir amaç gütmemelidir. Zira böylesi bir amaç siyasal iktidarın genişlemesini gerektirir. Bunun yerine hükümet “suç piyasasının” maliyetinin, suçun maliyetini aşmamasını sağlayacak tedbirler almakla yetinmelidir. Dolayısıyla oyunculara değil, oyunun kurallarına; bireylerin öznel ruh hallerine değil, içinde devindikleri toplumsal ortamların tanım ve denetimine odaklanmalıdır: “Neoliberal program disipline edici veya normalleştirici bir toplum yaratma hedefini gütmmez; bunun yerine farklılıkların yeşerebileceği ve optimize edilebileceği bir toplum ister... belli bir seviyede tutulan suç oranıyla gayet mutlu yaşamasını bilir, zira suçun varlığı toplumsal bir maraz değil, aksine toplumun suçun dağılımını bile denetleyebilecek optimal bir işleyişe sahip olduğunun işaretidir.”³¹

İlginçtir ki şiddet ile neoliberalizm arasındaki yakın ilişki, en dikkatli Foucault okuyucularının gözünden kaçmaktadır.³² Oysa ırkçılık ve neoliberalizmin ortak paydasının belli bir “harcanabilirlik” rasyonalitesi olduğu ve bunun güvenlik paradigması olarak ifade edilebileceği açıktır. Gelişim çizgisi polis ilminin ortaya

²⁸ Michel Foucault, “The Birth of Biopolitics”, Paul Rabinow (der.), *Ethics. Essential Works of Foucault, 1954-1984* içinde, Londra, Penguin Books, 2000, s. 78-79.

²⁹ A.g.e., s. 79.

³⁰ Thomas Lemke, “ ‘The Birth of bio-politics’: Michel Foucault’s lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality”, *Economy and Society*, Vol. 30 (2), 2001, s. 199.

³¹ A.g.e., s. 200.

³² Bkz. örneğin, bu konuda birikim sahibi olan neredeyse tüm sosyal bilimcileri biraraya getiren derleme: A. Barry, T. Osborne, N. Rose (der.), *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, Londra, UCL Press, 1996.

çıkması, toplum mühendisliği pratikleri, istatistikî bilgi sayesinde denetim mekanizmalarının etkinleşmesi ve nihayet (öz)denetimi arzulayan öznelliklerin yeşertilmesinden geçen güvenlik paradigması, bundan ibaret değildir. Güvenlik, yaşamın önkoşulunun ölüme terk edilecek olan kesimlerin varlığına bağlanmasıdır. Dolayısıyla güvenlik, egemenlik paradigmasına içkin olan devlet şiddetini yeniden işlevsel kılmamanın da zeminini hazırlar. Başka bir deyişle egemen devleti biyopolitik alandan atmaz; tam tersine “polis devleti” olarak geri çağırır.

Güvenlik söyleminin kanımca en sinsi işlevi, hak-hukukun muğlaklaştırılması ve özneliği arzulara indirgemesidir. Egemenliğin mekanı olan modern devletin hakim iş görme yöntemi, hukuksallık ve meşruluk idi. Bunlar belirli bir evrensellik varsayıyordu. Hukuk standard oluşturma özelliğiyle özneleri eşit kılıyor, meşruluk ise seçim hakkı üzerinden egemen bir halk tahayyülü içeriyordu. Başka bir deyişle, egemenlik iki ayrı düzeyde “özne” inşa ediyordu: 1) bireysel düzeyde irade sahibi özneler, toplumsal sözleşme yoluyla devlet karşısında “halk” olarak varoluyorlardı; 2) hukukun yasaklarına direniş şekli ise yine iradesini kullanan halkın kendi “hayır”ını iktidara dayatması idi. Egemenlik paradigmasında iktidar alanı iradelerin çatışmasından doğuyordu.³³ Sözleşmenin şartları belliydi, sınırları çizilmişti. Suçlu, sözleşmeye uymayan, kendini toplumun dışına çıkarandı. Oysa güvenlik söz konusu olduğunda halk “nüfus”a dönüştü ve üzerinde kâh otoriter kâh faydacı oyunların oynayabileceği bir “sath” haline geldi.³⁴

Foucault’nun geliştirdiği tarihselliği neoliberalizmin kısa tarihine uyarlayacak olursak, dünyada 1970’lerin sonunda etkisini göstermeye başlayan neoliberal mantığa göre, hukuk ve sosyal refah devletinin kapitalist birikim sürecinin önünde engel teşkil etmesi, anayasal hak ve özgürlüklerin zımnı olarak yeniden tanımlanmasını gerektirdi. Hak sahibi birey kavramının içini boşaltabilmenin en dâhiyane yolu güvenlik söylemiydi: “kendi güvenliğinizi için” baş eğersiniz; tehlikenin nereden, ne zaman geleceğini bilemediğiniz için özgürlüklerin bir bir kırılmasına alet olmakla kalmayıp, bunu arzularsınız hatta. Neyin, ne zaman tehdit oluşturacağı bütününüyle konjonktüre ve “eşyanın doğasına” bırakılmıştır. Farklı unsurların toplumsal düzeni bozma potansiyelleri farklı olduğu için, çeşitli tehdit algılarına uygun farklı risk yönetimi teknikleri geliştirilebilir ve hatta bu konuda yaratıcılığın önü açılır. Faşizm örneğinden anlaşılabilen üzere güvenlik (veya düzenleyici iktidar) salt toplumsal olmayıp, tehdit algılarının yaratılmasında devleti yeniden işlevsel kılmıştır.

Kriz, yoksulluk, işsizlik ve hatta zorunlu göçü bir “sorun” olarak okumak, neoliberal egemenlik paradigmasını anlamamaktır dolayısıyla. Bunlar günümüz iktidarları açısından bir sorun olmak şöyle dursun, neoliberalizmin idamesi için bir zorunluluktur. Örneğin, Türkiye’de devlete veya siyasal seçkinlere hitaben kaleme alınan analizlerde Kürt kimliğinin kamusal alandaki varlığını bir güvenlik meselesine indirgemenin sorunu çözmek yerine yokuşa sürmek olduğu – gayet haklı gerekçelerle – vurgulanır.³⁵ Ancak böylesi bir eleştirinin hedefe ulaşmadığı – ve neoliberal düzen sürdüğü sürece ulaşmayacağı – farkedilmez. Zira liberal siyaset biliminin analitik kavram ve yöntemleriyle bakıldığında böyle ilişki ve

³³ Foucault, *Security, Territory, Population.*, s. 71.

³⁴ A.g.e., s. 75.

³⁵ Fuat Keyman, *Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 183.

nedensellikleri ortaya çıkarmak mümkün olmaz. Oysa etnik kimlik ifadelerini bir güvenlik sorununa indirgemenin çok belirgin yapısal fayda ve işlevleri vardır. David Harvey'in neoliberal sistemin kapitalizmin krizlerini önlemekten değil, bilakis tetiklemek ve yönetmekten beslendiğini iddia etmesi, bu bağlamda oldukça manidardır. Bu noktada Türkiye'de son yıllarda belirginleşen şiddet örüntülerine dönmek ve bunları dikkatlice incelemek gerekir.

Türkiye'de liberalizmin henüz başlamadan sona ermesine dair düşünceler

Türkiye'de 2000'li yıllarda belirgin bir artış gösteren sivil toplum faaliyetlerine ve AB'yle uyum çerçevesinde gerçekleştirilen kurumsal düzenlemelere rağmen, otoriter uygulamaların sönmülmek yerine artması açıklanmayı bekleyen bir olgudur.

1980 sonrasında otoriter refleksi ya geçmişin alışkanlıklarından sıyrılamamış olma ile açıklanır (Osmanlı devlet geleneğinden kurtulamama, neo-patriarkalizm veya “neo-hamidiyenizm”³⁶) veya 1982 Anayasası'nın etkilerine bağlanır (örneğin yürütme erkinin aşırı güçlendirmiş olması, cumhurbaşkanına başkanlık sistemindekine yakın yetkiler verilmiş olması gibi). Zira Türkiye'de siyaset bilimcilerin birçoğunca benimsenen kurumsal anlayışa göre demokrasinin önünde elit zihniyeti ve/veya hukuksal düzenlemeler yatmaktadır.³⁷ Otoriter devlet yapısının serbest piyasa ekonomisine ve çok partili sisteme rağmen sürebilmesindeki temel sebep sivil toplumun zayıflığı, örgütsüzlüğü, kamusal alandaki tartışma eksikliğidir. Siyaset ile ordunun ilişkisi de yine kurumlar üzerinden kurulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Özal'ın ordunun siyasetteki gücünü kısıtlayacak bir demokratik-liberal açılım yaptığını bile öne sürmek mümkün olabilmektedir.³⁸ Keza AKP, devlet eksenli siyasetin toplum eksenine kaydırılma çabasının en önemli aktörlerinden biri haline gelir. Eğer otoriter uygulamalar sürüyorsa bunlar merkezdeki ayrıcalıklı yerini kaybedeceğini farkedenden statükocu aktörlerin tepkisi üzerinden anlamlandırılmalıdır. Böylesi tahlillere zemin teşkil eden siyaset bilimi kavram ve çerçevelerinin yetersizliğini son döneme dair bir gelişme üzerinden göstermeye ve bunların açılması veya dönüştürülmesi yönünde bir çağrıyı temellendirmeye çalışacağım.

³⁶ Ersin Kalaycıoğlu, “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 402

³⁷ Bkz. Metin Heper, “Consolidating Turkish Democracy”, *Journal of Democracy*, Vol. 3 (2) 1992, s. 105-117.

³⁸ Bkz. Henri J. Barkey, “The Struggles of a ‘Strong’ State”, *Journal of International Affairs*, Vol. 54 (1), 2000, s. 87-105. 24 Ocak kararlarını gözardı eden Barkey, Özal'ın serbest piyasaya geçişin mimarı olduğunu, bunun ordunun iradesinin tam aksi yönünde bir gelişme olduğunu bile yazabilmektedir (s. 99). Bunun karşısına Semra Somersan'ın filli darbenin 10 yıl sürmüş olduğuna dair savı çıkartılabilir (“Güney'in askerî darbelerinde insan hakları ihlalleri: üç ülke, üç uygulama”, *Toplum ve Bilim*, No. 99, Kış 2003-2004, s. 144). Somersan'ın gözlemlediği gibi, 2001'de 12 Eylül yasalarına yargı yolu açılmasına rağmen, askerî dönemin MGK üyelerini ve sıkıyönetim komutanlarını insan hakları ihlallerinden dolayı yargılamanın önu – Arjantin ve Şili'nin aksine – halen kapalıdır üstelik.

Daha önce yaptığım bir çalışmada³⁹ linç girişimlerini anlamlandırmaya çalışırken, karşıma çıkan ve “savaş sonrası şiddet” olarak adlandırılan olgu hakkında, salt iç dinamikler üzerinden, yani salt Türkiye Cumhuriyeti tarihi içinde kalarak ve biraz da bu tarihin “nevi şahsına münhasır” olduğunu varsayarak yapılacak değerlendirmelerin bir noktadan sonra yanıltıcı olabileceğine işaret etmiştim. Savaş yaşamış toplumlarda (örneğin Kuzey İrlanda, Sri Lanka, Güney Afrika), şiddetin bir norm olarak içselleştirmesi, yani bir “şiddet kültürünün” ortaya çıkması sözkonusuydu.⁴⁰ Savaş sonrası şiddetin doruğa çıktığı – veya en azından kamuoyu ve akademisyenlerin dikkatine çekecek derecede yükseldiği – dönemler ise ya ekonomik krizlere⁴¹ ya da birçok ülkede yapısal reformların uygulanmakta olduğu dönemlere rastgelmekteydi.

Türkiye’de serbest piyasaya geçiş salt ekonomik bir olgu olarak algılanmıştır. Oysa ciddi yapısal reformlar içerdiği, toplumsal dokuda çok belirgin kırılmalara yol açtığı kuşku götürmez. 1990’ların başında gündeme gelen ve kamu hizmetlerini özelleştirmeyi hedefleyen yasa tasarısı, Güneydoğu bölgesindeki düşük yoğunluklu savaş yüzünden hayata geçirilemeyince 2000’li yılların başına ertelenmişti.⁴² Ocak 2003’te DPT’nin geliştirdiği “Acil Eylem Planı”na göre devletin rolü, “adalet tesis etmek, iç ve dış güvenliği sağlamak, makro düzeyde, *esnek ve katılımcı özelliklere sahip stratejiler geliştirmek*, makro ekonomik dengeleri ve istikrarı sağlamak” olarak belirlendi.⁴³ Bu süreçte reform yasalarını birbiri ardından meclise getiren anlayış, şöyle özetlenebilir: “Küreselleşmeye uygun, etnik, dinsel ve ekonomik çıkar gruplarıyla özdeşleşmiş otoriter bir devlet anlayışı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi temel kamu hizmetlerini özelleştirirken, sosyal devlet anlayışını da ‘zekât, sadaka ve yardım’ yoluyla uygulamaya geçirmektedir. Bu süreçte, yerel yönetimlerle birlikte, özellikle vakıf ve dernek gibi kimi sivil toplum örgütleri görev üstlenmektedir.”⁴⁴ Kısacası, linç girişimleri, köklü yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir döneme tekabül etmekteydi.

Türkiye’de önce bayrak furyasını, sonra da linç girişimlerini tetikleyen olay, 2005 Mart’ında Mersin’deki Nevruz kutlamaları esnasında bayrak yakıldığı iddiası ve bunu takip eden Genelkurmay Başkanı demeciydi. Burada yeniden

³⁹ Zeynep Gambetti, “Linç girişimleri, neo-liberalizm ve güvenlik devleti”, *Toplum ve Bilim*, No. 109, Yaz 2007, s. 7-34.

⁴⁰ Özellikle bkz. Steenkamp, Chrissie, “The Legacy of War: Conceptualizing a ‘Culture of Violence’ to Explain Violence after Peace Accords”, *The Round Table*, 94 (379), 2005, s. 253-267.

⁴¹ Beck, E.M. ve Stewart E. Tolnay, “The Killing Fields of the Deep South: The Market for cotton and the Lynching of Blacks, 1882-1930”, *American Sociological Review*, Vol. 55, 1990, s. 526-539.

⁴² *Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı*, “Genel Gerekeç”, 29.12.2003. <http://www.belgenet.com/yasa/kamu-02.html>. Askeri çözümde ısrar edilmesi, kamu reformunun ikinci dalgasının ertelenmesinin en önemli sebepleri arasındadır. PKK lideri Abdullah Öcalan’ın yakalanması ile birlikte, reform yeniden gündeme alınmış, 2001’de Kamu Sendikaları Yasa Tasarısı meclisten geçirilmiştir. Özel sektör ise reformların hızlandırılması taleplerini “ültimat” ve “seferberlik” terimleriyle dile getirmeye başlamıştır (*Radikal*, “Yeni Meclise İlk Sipariş”, 23 Ekim 2002).

⁴³ “Hükümet Kamu Reformlarına Hız Verdi”, *Radikal*, 15 Ocak 2003. Vurgu bana ait.

⁴⁴ Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye. Siyaset, İktisat, Toplum*, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 307.

alınılmak gerekirse demeçte şunlar söylenmişti: “Türk milleti, engin tarihinde iyi ve kötü günler görmüş, sayısız zaferler yanında ihanetler de yaşamıştır. Ancak hiçbir zaman kendi vatanında, *kendi sözde vatandaşları* tarafından yapılan böyle bir alçaklıkla karşılaşmamıştır.”⁴⁵ Demeçten tam iki hafta sonra Trabzon’da F tipi cezaevlerini protesto eden bir grup TAYAD’lıya PKK’lı oldukları gerekçesiyle saldırıldı. Demeç, 2007’nin Ocak ayında Hrant Dink katledilene kadar 30’un üzerinde linç girişimi, bir çok Türklüğe hakaret davası ve mahkeme önü arbedesi, fotoğraf sergisi veya rapor sunumu toplantısı gibi faaliyetlerin basılıp engellenmesi, eşcinsel ve transseksüellerin gösteri yapmaktan tehditlerle alıkoyulmaları gibi saldırgan davranışların başlangıç noktası oldu. Buna ek olarak son dönemde kadınlara yönelik tecavüz, taciz, dayak gibi şiddet türlerinde de bir artma eğilimi olduğu gözlemlendi.⁴⁶ Kısacası, 2005 Mart’ından itibaren Türkiye “savaş sonrası şiddeti” deneyimlemeye başladı.

Linçler ilk olarak muhalif = Kürt = PKK gibi bir denklem üzerinden gerçekleşirken, daha sonra mahkeme önü siyaseti, toplum bekçiliği ve basın bunu zincirleme tamlamaya dönüştürdü: liberal = aydın = demokrat = AB/ABD’ci = işbirlikçi = Kürtçü/azınlıkçı = bölücü = Atatürk düşmanı gibi. Dolayısıyla görünürde aşırı sol gruplara veya Kürtlere karşı toleranssızlığın artması gibi duran bir şiddet örüntüsü, sürece yayararak incelendiğinde, “makbul vatandaş” tanımının yeniden kurgulanmasını içeriyordu. Linçlerin resmi yetkililer tarafından kınanmak şöyle dursun, adeta gerekçelendirilmesi, belirtilen “milli hassasiyetlerin” siyaset seçkinleri tarafından paylaşıldığını da ortaya koyuyordu. “Şiddetin taşeronlaşması”⁴⁷ olarak ifade edilebilecek bu dönüşüm, devlet-toplum ilişkisinin yapı taşlarını yeniden düzenleniyordu. Devlet şiddet tekeli artık elinde tutmadığı gibi, insan haklarını ihlal etme tekeli de artık yalnızca devlette değil, toplumsal aktörlerde idi. Devlet iktidarının karşısında erdemli ve eleştirel bir alan açtığına inanılan sivil toplum, devletin bir kolu olma misyonunu üstlenmişti.

O halde devlet dışı alanın – “sivil” toplum ve özel sektörün – büyümesi, devletin de küçülmesi olarak algılanan neoliberal dönüşümün, tam tersine, herkesi iktidar alanına çekiyor olabileceği hususu ciddi anlamda düşünülmelidir. Devletin işlevlerinin 2000’li yıllarda hızla özelleştirilmesi⁴⁸, devlet ile sivil toplum arasındaki kurumsal mesafeyi daraltmıştır. Foucault’nun buna çok yakın bir noktadan savladığı gibi, devletin “yönetimselleşmesi” karşısında toplumun da “devletleştirilmesi” gibi bir diyalektik üretmektedir.⁴⁹

Başka ülkelerde de benzeri durumlar sözkonusudur. Örneğin Guatemala’da artan toplumsal şiddet ve linç olaylarını değerlendiren Godoy, biçimsel bir demokrasinin (temsiliyet, serbest seçimler, çok partili sistem) geniş tabanlı bir toleranssızlık ile bağdaşabileceğini göstermektedir.⁵⁰ Doğu Avrupa, Afrika ve

⁴⁵ *Milliyet*, 23 Mart 2005.

⁴⁶ Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat, *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul, Metis Yayınları, 2007.

⁴⁷ Bu ifadeyi İsmet Akça’ya borçluyum.

⁴⁸ Linçlerin devam ettiği 2006 başından 2008 Mart’ına kadar 50 civarında kamu reformu yasası geçirilmiştir. Bkz. *2008 Kavşağında Türkiye. Siyaset, İktisat, Toplum*, s. 308-321.

⁴⁹ Foucault, “Governmentality”, s. 103.

⁵⁰ Angelina Snodgrass Godoy, “Lynchings and the Democratization of Terror in Postwar Guatemala: Implications for Human Rights”, *Human Rights Quarterly*, Vol. 24, 2002, s. 659.

Asya’da yapılan antropolojik çalışmalar, yıllardır yanyana yaşayan insanların birbirlerini birdenbire örtük düşman (Türkiye’deki ifadesiyle “sözde vatandaş”) olarak algılamaya başlamasının ve linç, bedensel şiddet ve etnik temizlik dürtüsünün artmış olmasının küreselleşmenin getirdiği belirsizliklerle ilintili olduğuna işaret eder.⁵¹ Özellikle Latin Amerika’da yapılan çalışmalar, artan işsizlik ve azalan iş güvencesi karşısında kadının çalışma hayatından uzak tutulmasına yönelik birtakım şiddet stratejilerinin de geliştiğini ortaya çıkarmaktadır.⁵² Ayrıca linç, infaz kurumunun cezaevi olmaktan çıkıp popülerleştiğine de işaret eder. Tüm bunlar, kurumsal-hukuki aygıtların işlevinin dönüştüğünün belirtisidir.⁵³ Linç, şiddetin “demokratikleşmesine”⁵⁴, yani devlet tekelinden çıkmasına işaret ettiği gibi, hukukun evrenselliğinin yitmekte olduğunun da habercisidir.

Bu süreçte siyasal iktidarın pasif bir izleyici olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Neoliberal dönemde gelişen siyaset stratejisi, kendini yeniden üreten bir iktidar mantığı olarak da düşünülebilir: “Bu durum kendi kendini besleyen bir döngü yaratır; öyle ki, neoliberal politikalar yüksek oranda eşitsizlik, dışlanma, yoksulluk ve yabancılaşmaya yol açar; bunlar radikal [muhalif] ve kriminal şiddet dalgaları doğurur; bu ise devlet baskısının artmasını gerektiren tetik olur; ki bu da tabanda daha şiddetli bir direnişin yükselmesini sağlar.”⁵⁵

Bu noktada terörizm söyleminin (neoliberal) işlevine dönmekte fayda vardır. Terörizmin “siyasal anlamda çaresiz ve askeri anlamda donanımsız”⁵⁶ olanların silahı olduğu algısı, başa çıkılması veya en azından kökünün kazılması açısından olumsuz bir mesajı da barındırır. Yoksullar, göçmenler, farklı etnik ve dini kökenlere sahip olanlar potansiyel olarak teröriste dönüşebilecek toplumsal kesimlerdir. Aslında “teröre karşı savaş” fikrinin öteki yüzü, savaşın asla bitmeyeceğinin itirafıdır. Devletin refah sağlamaya ve düzen tesis etmeye yönelik görevlerinden sıyrıldığına göstergesi, “terörist” kategorisinin barındırdığı muğlaklıkta yatmaktadır. İçerdiği duygu yükü dolayısıyla terörist, silahlı gerilladan “sözde vatandaşa”, yankesiciden işçiye ve göçmene kadar çok kaygan bir tehdit algısı içinde belirlenir.

Çaresiz ve donanımsız olanların sayısını sürekli arttıran bir siyasal ve ekonomik dönüşüm olan neoliberalizm açısından bu durum, terörist kategorisinin

⁵¹ Arjun Appadurai, “Dead Certainty: Ethnic Violence in the Era of Globalization”, *Public Culture*, Vol. 10 (2), 1998, s. 225-247.

⁵² Bkz. Mercedes Olivera, “Violencia Femicida: Violence Against Women and Mexico’s Structural Crisis”, *Latin American Perspectives*, Vol. 33 (2), 2006, s. 104-114; Yajaira M. Padilla, “Setting *La diablo* free: Women, Violence, and the Struggle for Representation in Postwar El Salvador”, *Latin American Perspectives*, Vol. 35 (5), 2008, s. 133-145; Steve Derné, “Globalization and the Reconstitution of Local Gender Arrangements”, *Men and Masculinities*, Vol. 5 (2), 2002, s. 144-164..

⁵³ Bu konuda bkz. Loïc Wacquant, “The New ‘Peculiar Institution’: On the Prison as Surrogate Ghetto”, *Theoretical Criminology*, Vol. 4 (3), s. 377-389, ve Alev Özkazanç, “Biyopolitik çağda suç ve cezalandırma”, *Toplum ve Bilim*, No. 108, 2007, s. 15-51.

⁵⁴ Godoy, “Lynchings”, s. 659.

⁵⁵ Magaly Sanchez R, “Insecurity and Violence as a New Power Relation in Latin America”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 606, 2006, s. 180.

⁵⁶ Jeffrey Record, “Bounding the Global War on Terrorism”, *Strategic Studies Institute Monographs*, Aralık 2003, s. 8 .

<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB207.pdf>.

işlevselliğini yitirmeyeceğinin de garantisidir. Peru ve Türkiye’de olduğu kadar başka ülkelerde de (özellikle ABD ve bazı AB ülkeleri) gözlemlenen eğilim, muhalif aktör ve kimliklerin terörist kategorisinde değerlendirilerek kriminalize edilmesidir. Polis teşkilatı ve kolluk kuvvetleri, 1980 sonrasında yeniden yapılandırılarak, münferit veya işlenmiş suçtan çok, muhalif toplumsal oluşumlara müdahale etmek üzere “önleyici polisliğe” doğru evrilmiştir.⁵⁷ Güvenlik söylemi ve pratikleri, devletin geri dönüşünün yeni kılıfıdır. Bu sayede muhalifler “yok edilebilecek” bedenlere dönüşürken, toplum devletin bir kolu haline gelmektedir. Devlet de popüler talebi hem yönlendiren, hem de bunun tarafından yönlendirilen bir baskı aygıtı olma işlevini görür. Ama artık geçmişteki refah devleti değildir; refah sağlamasını bekleyen kesimleri ya özel sektöre havale etmiştir veya sosyal politikaları hak eden “makbul vatandaş” olmaktan çıkartmıştır. O halde, 2006’daki Ordu fındık üreticileri mitinginde kullanılan “terörist” yakıştırması rastlantısal değildir.⁵⁸

Bu örnekleri vermekteki amaç, her tür şiddeti neoliberalizmle açıklamak değildir. Varolan iktidar ve şiddet örüntülerinin (örneğin Türkiye’de milliyetçiliğin, jakoben devlet anlayışının, geleneksel tahakküm şekillerinin ve hatta Kemalizmin) neoliberalizmin hukuksal ve sosyal devleti sarsan piyasa mantığına nasıl eklenebileceğine, bu eklenmenin nasıl toplumsal etkilere yol açabileceğine işaret etmektir. Foucaultcu bir çerçeveden bakıldığında özünde bir güvenlik paradigması olan neoliberal mantık, belirli bir toplumsal güce karşı (örneğin Kürtler ve muhalifler) başka güçlerin kullanılmasını (örneğin milli hassasiyetleri olan vatandaşlar) içerir. Muhalefeti bertaraf edecek veya etkisiz bırakacak eylemlerde bulunan toplumsal kesimler, resmi kurumlar nezdinde cezalandırılacak öğeler olarak görülmez; aksine cezai yaptırımdan muaf tutulmak suretiyle desteklenirler.

Güvenlik söylemleri yönetim mantığını hem yatay (küreselleşme aracılığıyla dünyaya) hem de dikey olarak (sivil topluma) yayarak genişletirken, neoliberal söylemler kapitalist eşitsizlik mantığını (yine hem yatay, hem de dikey olarak) doğallaştırıp yaymaktadırlar. Dolayısıyla Türkiye’deki siyasi rejimi, neoliberal piyasa düzeninin yarattığı ekonomik çarpıklıklar, devletin yeniden yapılanarak toplumsal görevlerinden sıyrılma eğilimi ve eksilen otoritesini “terör” ve “güvenlik” söylemleriyle idame etmesi eksenini üzerinden *de* tartışmak lazım gelir.

⁵⁷ Biriz Berksoy, “Neo-liberalizm ve toplumsalın yeniden kurgulanması: 1980 sonrası Batı’da ve Türkiye’de polis teşkilatları ve geçirdikleri yapısal dönüşüm”, *Toplum ve Bilim*, No. 109, 2007, s. 35-65. 1 Mayıs 2008’de sendikaların Taksim meydanına çıkmasını engellemek üzere alınan olağanüstü önlemler, Mobese kameraları gibi gözetleme mekanizmalarının kamusal ve özel alanlarda yoğun kullanımı, havaalanlarında sadece bedenlere değil, sıvıları da dahil eden cisimlere karşı geliştirilen aşırı şüpheli pratikler, barış dönemlerinden çok savaş düzenlerini çağırıştırılmaktadır.

⁵⁸ Hatırlanacağı üzere, 2006 Temmuz’unda Başbakan Tayyip Erdoğan’ın “illegal bir çok örgütün katıldığı hükümeti karalamaya yönelik bir eylem” olarak nitelediği Ordu fındık üreticileri mitingine dair Fındık Sen Genel Başkanı Yaşar, “Yol kapatma üreticilerin kendiliğinden yaptığı haklı bir eylem. Çözüm aramaları gerekirken meydana gelen haklı tepkilerin terör örgütleriyle ilişkilendirmeleri en büyük ihanettir. Türkiye’nin dört bir yanından gelen tüm emekçi kesimi terörize etmelerini de affetmeyeceğiz” demişti. Emine Özcan, “Köylü Kızılay’a Bir Oturursa Kalkmaz”, *Bianet*, http://www.bianet.org/arsiv/gecmis?rcat_id=71, yayım tarihi: 01.08.2006.

Türkiye’deki siyaset bilimi açısından altı çizilmesi gereken eksiklikleri somut bir biçimde belirtmek gerekirse, öncelikle devletin toplumunkinden ayrı bir mantığa sahip olduğu savı yukarıdaki analiz ışığında geçerliliğini yitirmektedir. Devletin özerkliği, siyaset seçkinlerinin manevra kabiliyeti ve olaylar üzerindeki belirleyiciliği, neoliberal gündemin empoze ettiği birçok kısıt yüzünden gittikçe daralmaktadır. Örneğin, Türkiye’de devlet geleneğinin saçayaklarından biri olan ordunun iktisadi teşekküllerinin neoliberal piyasa şartlarına, OYAK-Bank’ın yabancı şirketlere satılmasında olduğu gibi ayak uydurduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bunun TSK’nın ekonomik ve siyasal duruşunu nasıl etkilediği sorusu çok önemlidir. Keza, seçimle başa gelen hükümetlerin ideolojik veya cumhuriyetçi skalanın neresine oturduğunun belirleyici olmaktan çıkması sözkonusudur.⁵⁹ Neoliberalizmin Türkiye’de tam manasıyla tesis edilmesini sağlayan aktörün ılımlı İslamcı-muhafazakâr çizgideki AKP olduğu açıktır.

Kurumlar düzeyinde bakıldığında, yürütme erkinin güçlenmesi ile ekonominin yönetiminin bağımsız kurulların eline teslim edilmesi birbirine tezat gelişmelerdir. Bu durum, küresel piyasaya endekslenen çoğu ülkede görülmekte, ancak olası siyasal etkileri yeterince incelenmemektedir. Türkiye’de devletin siyaseti nasıl ve hangi mekanizmalarla belirlediğini yeniden düşünmeyi gerektiren bir başka gelişme, mikro kredi uygulaması veya “Haydi Kızlar Okula” kampanyasında olduğu gibi, sivil toplumun başlattığı kampanyalarda devletin önder değil, destekçi olmaya başlamasıdır. 2000’li yıllarda gerek sosyal politikalar, gerekse sivil toplum-devlet ilişkisi karmaşık nedensellikler ve belirlenimlere tabidir. Dolayısıyla, devlet geleneğinin gücü, yeni bir bağlama oturtulmalıdır. Batı’da muhalefeti kırmakta işlevsel olan yapısal şiddetten farklı olarak Türkiye’de polis ve askerinin gerek tehdit algılarının oluşturulmasında, gerekse fiziki şiddet uygulayarak muhalefeti bertaraf etmekte oynadığı aktif rol çok daha meşrudur örneğin. Bu bakımdan, Batı ile Türkiye arasındaki farkı bir demokratikleşme sorunu olmanın ötesinde, farklı şiddet yöntemlerinin ne dereceye kadar kullanılabilirliği üzerinden okumak çok anlamlı olurdu.

Kemalizm ve milliyetçilik gibi, Türkiye siyaset biliminde sayısız gelişmeyi ve yapıyı anlamlandırmak için kullanılan çerçeveleri de yeniden düşünmek gerekecektir. Din ile modernite, cumhuriyet ile şeriat düzeni gibi ikiliklerin siyasal alanda ön plana çıktığı bugünkü gibi dönemlerde örtük kalan pratiklerin açıklayıcılığı azalmamaktadır. Bilakis, bu yazıda anlatılan çerçevenin işaret ettiği gibi, bir gücü (örneğin cumhuriyetçiler) diğer bir güçle (örneğin ılımlı İslamcılar) dengeleme stratejisinin neoliberal dönüşüm açısından tekabül ettiği işlev nedir sorusu daha da önem kazanmaktadır. AKP’nin kendini özgü muhafazakârlığının, tıpkı ABD’de yükselen muhafazakârlık kadar neoliberal ekonominin kolaylaştırıcısı olması ihtimali değerlendirilmelidir. Unutulmamalıdır ki, 24 Ocak kararlarının uygulanabilirlik koşulları darbeyle sağlanmış olsa da, sürdürülebilirlik koşulları Türk-İslam sentezi sayesinde sağlama alınmıştır. Sosyalizme ve sol muhalefete karşı ılımlı İslamı güçlendirme projesi olan “Yeşil Kuşak” girişimini salt realpolitik bir manevra olmaktan çıkaran, o dönemlerde ABD’de konsolide edilmeye çalışılan,

⁵⁹ Pınar Bedirhanoglu, “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü” (İlhan Üzgel ve Bülent Duru tarafından hazırlanan bir derleme içinde Phoenix Yayınevi tarafından 2009’da yayınlanacak).

Türkiye’de ise zemini darbeye hazırlanan serbest piyasa mantığının önündeki engelleri (yani muhalif güçleri) bertaraf etme işlevi *de* görmesiydi. Bu eksende düşünüldüğünde, TSK’nın İslamcılığı kullanan “risk yönetimi” tekniğinin AKP ile birlikte kontrolden çıktığı iddia edilebilir.⁶⁰

Ancak şu da dikkate alınmalıdır: güvenlik mantığından türeyen taktikler kullanan bu iki güçlü aktörün birbirleriyle çarpışmalarının polarize ettiği toplumsal alanda tehdit algıları çoğalmakta ve neoliberal piyasaya karşı geliştirilebilecek muhalefeti engelleyen üçüncü bir faktör olarak karşımız çıkmaktadır. Tehdit algılarının bu ikilemler üzerinden örülmesinin cumhuriyetçi kanatta demokrasiye olan güveni azaltması dindarlığın üstüne eklenen bir “laik muhafazakârlığa” dönüşmektedir. Başka bir deyişle, ılımlı İslam projesinin kapsayamadığı toplumsal katmanların bu defa laiklik üzerinden muhafazakârlaştırılması sözkonusudur. Örneğin, Kemalizm ile neoliberal yönetimsellik arasındaki bağı, bir sivil toplum kuruluşu üzerinden okuyan Yasemin İpek Can’a göre, varoş nüfusunun sınıfsal, etnik ve dini açıdan “tehdit” olarak algılanması, TEGV veya ÇYDD gibi sivil toplum kuruluşlarının buralara yönelik faaliyet üretmesini sağlamış, devletin resmi kurumlarının ulaşamadığı bu tip uzamlarda yapısal sorunların üzerini örten birtakım yönetsel mekanizmaların uygulanmasına olanak vermiştir.⁶¹ Bu mekanizmalar cumhuriyetçi ideolojiye eklenerek “makbul vatandaş” yaratma projesine dönüşmüştür. Keza, milliyetçilik ve bunun değişen işlevleri de farklılaşmıştır. Hiç kuşkusuz toplumsal şiddet, artan milliyetçi aidiyet biçimleriyle veya çarpık ekonomik düzenin psikolojilerde yarattığı bozukluk ile de açıklanabilir. Rejime içkin olan milliyetçiliğin 1980 sonrası bilinçli olarak körüklenmiş olması savı da bir noktaya kadar anlamlı ve açıklayıcıdır.⁶² Ancak çoğu zaman etnik çatışma şekline bürünen linç girişimleri göstermektedir ki, mevsimlik göç veya daralan iş imkânlarının yarattığı paylaşım sorunu, “milli hassasiyet” söyleminin altında yatan belirleyici faktör olabilmektedir.

Görüldüğü gibi, küresel piyasaya eklenen Türkiye siyasetinde denklemler kurumsal siyaset veya zihniyet sorununa indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. Elbette ki demokrasilerde normları taşıyan kurumların yaptırım gücü, toplumda bir karşılık bulmaları koşuluna bağlıdır. Siyasal kurumlar ve toplumsal zihniyet birbirleriyle bu anlamda ilintilidir. Ancak bu diyalektiğin kırılması ahlaksızlık, yozluk veya kaosla sonuçlanmak zorunda değildir. Belli bir iktidar yapısının siyasal ve toplumsal sınırlarının ortadan kalkması, totaliter deneyimin somut gerçekliğinin çok acı bir biçimde gösterdiği üzere, farklı yasalara tabi olma halinin önünü açabilir. Bugün piyasa mantığının böylesi bir “yasallık” teşkil etmesinin önündeki engeller kalkmaktadır. Neoliberal ekonominin küreselleşmesinin bir “doğa kanunu” gibiymişcesine sorgulanmadan kabullenildiği bu dönemde yeni bir yabancılaşma hasıl olmaktadır. Sosyal bilimlere de sirayet eden bu yabancılaşma, hukuk ve toplumsal normların muğlaklaşması ile birikim stratejilerinin önündeki sınırların kalkması arasındaki ilişkiyi görünmez kılar.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ Yasemin İpek Can, “Sivil Toplum, neo-liberal dönüşümler ve gönüllülük”, *Toplum ve Bilim*, No. 108, 2007, s. 88-128.

⁶² Bkz. örneğin, Murat Belge, *Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006.

Oysa neoliberalizmin yasaları, liberal siyasal kurum ve normların sınırlarında tesis edilir. Daha doğrusu, beriki sınırların çiğnendiği “aralarda” vücut bulur. En somut ifadesiyle, Beyoğlu’nda kadına yönelik şiddeti protesto eden bir serginin polis şiddetiyle dağıtıldığı noktada, yani hukuğun ve liberal normların (“bu kadarını da yapamazlar artık”) tahayyüllerinin yerle bir olduğu noktada kurulur.

KAYNAKLAR

- Altınay, Ayşe Gül, Yeşim Arat, *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul, Metis Yayınları, 2007.
- Appadurai, Arjun, “Dead Certainty: Ethnic Violence in the Era of Globalization”, *Public Culture*, Vol. 10 (2), 1998, s. 225-247
- Arendt, Hannah, “The Gap Between Past and Future”, *Between Past and Future*, New York, Penguin Books, 1993, s. 3-15.
- Barkey, Henri J., “The Struggles of a ‘Strong’ State”, *Journal of International Affairs*, Vol. 54 (1), 2000, s. 87-105.
- Barry, A., T. Osborne, N. Rose (der.), *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, Londra, UCL Press, 1996.
- Beck, E.M. ve Stewart E. Tolnay, “The Killing Fields of the Deep South: The Market for cotton and the Lynching of Blacks, 1882-1930”, *American Sociological Review*, Vol. 55, 1990, s. 526-539
- Bedirhanoğlu, Pınar, "Rusya'da Kapitalist Dönüşüm Süreci, Yolsuzluk ve Neoliberalizm", *Toplum ve Bilim*, Vol. 92, 2002, s. 217-233.
- Bedirhanoğlu, Pınar, “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü” (İlhan Üzgel ve Bülent Duru tarafından hazırlanan bir derleme içinde Phoenix Yayınevi tarafından 2009’da yayımlanacak).
- Belge, Murat, *Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006.
- Berksoy, Biriz, “Neo-liberalizm ve toplumsalın yeniden kurgulanması: 1980 sonrası Batı’da ve Türkiye’de polis teşkilatları ve geçirdikleri yapısal dönüşüm”, *Toplum ve Bilim*, No. 109, 2007, s. 35-65.
- Burt, Jo-Marie, “Quien Habla Es Terrorista. The Political Use of Fear in Fujimori’s Peru”, *Latin American Research Review*, Vol. 41 (3), 2006, s. 32-62.
- Can, Yasemin İpek, “Sivil Toplum, neo-liberal dönüşümler ve gönüllülük”, *Toplum ve Bilim*, No. 108, 2007, s. 88-128.
- Demir, Fırat, “Militarization of the Market and Rent-Seeking Coalitions in Turkey”, *Development and Change*, 36(4), 2005, s. 667-690.
- Derné, Steve, “Globalization and the Reconstitution of Local Gender Arrangements”, *Men and Masculinities*, Vol. 5 (2), 2002, s. 144-164.
- Foucault, Michel, “Governmentality”, G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller (der.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality* içinde, Chicago, Chicago University Press, 1991, s. 87-104.

- Foucault, Michel, “The Birth of Biopolitics”, Paul Rabinow (der.), *Ethics. Essential Works of Foucault, 1954-1984* içinde, Londra, Penguin Books, 2000, s. 78-79.
- Foucault, Michel, *Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975-76*, M. Bertani ve A. Fontana (der), Londra, Penguin Books, 2004,
- Foucault, Michel, *Security, Territory, Population. Lectures at the College de France 1977-78*, London, Palgrave-MacMillan, 2007.
- Gambetti, Zeynep, “Linç girişimleri, neo-liberalizm ve güvenlik devleti”, *Toplum ve Bilim*, No. 109, Yaz 2007, s. 7-34
- Gambetti, Zeynep, “Foucault’da Disiplin Toplumu-Güvenlik Toplumu Ayrımı”, *Mesele*, No. 20, Ağustos 2008, s. 43-46.
- Godoy, Angelina Snodgrass, “Lynchings and the Democratization of Terror in Postwar Guatemala: Implications for Human Rights”, *Human Rights Quarterly*, Vol. 24, 2002, s. 640-661.
- Habermas, Jürgen, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1991.
- Harvey, David, “Accumulation by dispossession”, *New Imperialism*, Oxford, Oxford University Press, 2003, s. 137-182.
- Harvey, David, “Neo-liberalism as creative destruction”, *Geogr. Ann.*, 88 B (2), 2006), s. 145-158.
- Heper, Metin, “Consolidating Turkish Democracy”, *Journal of Democracy*, Vol. 3 (2) 1992, s. 105-117.
- Kalaycıoğlu, Ersin, “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 387-412.
- Keyman, Fuat, *Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Klein, Naomi, *The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*, New York, Metropolitan Books, 2007.
- Lemke, Thomas, “‘The Birth of bio-politics’: Michel Foucault’s lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality”, *Economy and Society*, Vol. 30 (2), 2001, s. 190-207.
- Necip, Yusuf, “The Coup in Turkey” , *Insurgent Sociologist*, 10:3, Kış 1981, s. 81-82.
- Neumann, Franz, *Béhémoth. Structure et pratique du National-socialisme 1933-1944*, Paris, Payot, 1987.
- Olivera, Mercedes “Violencia Femicida: Violence Against Women and Mexico’s Structural Crisis”, *Latin American Perspectives*, Vol. 33 (2), 2006, s. 104-114.
- Öngen, Tülin, “Türkiye’de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri. ‘Düşük Yoğunluklu Çatışma’dan ‘Düşük Yoğunluklu Uzlaşma’ Rejimine”, Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları. Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet* içinde, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s 76-104.

- Özkazanç, Alev, “Biyopolitik çağda suç ve cezalandırma”, *Toplum ve Bilim*, No. 108, 2007, s. 15-51.
- Padilla, Yajaira M., “Setting *La diabla* free: Women, Violence, and the Struggle for Representation in Postwar El Salvador”, *Latin American Perspectives*, Vol. 35 (5), 2008, s. 133-145.
- Record, Jeffrey, “Bounding the Global War on Terrorism”, Strategic Studies Institute Monographs, Aralık 2003, s. 8 .
<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB207.pdf>.
- Sanchez R., Magaly, “Insecurity and Violence as a New Power Relation in Latin America”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 606, 2006, s. 178-195.
- Smith, Neil, “The Satanic Geographies of Globalization: Uneven Development in the 1990s”, *Public Culture*, Vol. 10 (1), 1997, s. 169-189.
- Smith, Neil, “Disastrous Accumulation”, *South Atlantic Quarterly*, Vol. 106 (4), 2007, s. 769-787.
- Somersan, Semra, “Güney’in askerî darbelerinde insan hakları ihlalleri: üç ülke, üç uygulama”, *Toplum ve Bilim*, No. 99, Kış 2003-2004, s. 129-158.
- Steenkamp, Chrissie (2005), “The Legacy of War: Conceptualizing a ‘Culture of Violence’ to Explain Violence after Peace Accords”, *The Round Table*, 94 (379): 253-267
- Wacquant, Loïc, “The New ‘Peculiar Institution’: On the Prison as Surrogate Ghetto”, *Theoretical Criminology*, Vol. 4 (3), s. 377-389,
- Yeldan, Erinç, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.